

Łukasz Szczepański

PÓŻNOŚREDNIOWIECZNY SKARB ŻŁOTYCH MONET ZE SMOLNIK K. IŁAWY

Słowa kluczowe: Smolniki, nobel, półnobel, *franc à cheval*, zakon krzyżacki, Edward III

Schlüsselwörter: Smolniki (Alteiche), Nobel, halb Nobel, *franc à cheval*, Deutscher Orden, Eduard III

Keywords: Smolniki, nobel, half nobel, *franc à cheval*, Teutonic Order, Edward III

Na początku lat trzydziestych XX w. w podiławskich Smolnikach (daw. *Alteiche*, *Kreis Rosenberg*, aktualnie Smolniki, gm. Iława, pow. iławski) doszło do niezwykle interesującego odkrycia skarbu złotych monet¹. Pracownik leśny w piaszczystej glebie lasu miał wówczas natrafić na 19 świetnie zachowanych złotych numizmatów. Na skarb składało się w sumie 15 nobli i 3 półnoble angielskiego króla Edwarda III (1327–1377) oraz jeden *franc à cheval* francuskiego króla Jana II Dobrego (1350–1364). Według prof. Maxa Grollmusa z Iławy, autora komunikatu dotyczącego odkrycia², monety miały trafić do naszego regionu za pośrednictwem angielskich krzyżowców, którzy jako szlachetni goście Zakonu przybyli tu na organizowane przez Krzyżaków wyprawy wojenne – tzw. rejzy. Autor komunikatu sugeruje, że zostały one zapewne utracone na co wskazują warunki depozycji. Monety miały bowiem spoczywać luźno, bez zabezpieczenia, na głębokości ok. 30 cm³.

¹ Wzmianka o odkryciu została opublikowana na łamach „Weichsel- Zeitung” z dn. 28 kwietnia 1932 r. Por. archiwalia Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, MAG, sygn. 46n/225. W podobnym tonie utrzymana jest również wzmianka z „Gazety Olsztyńskiej” z dn. 28 kwietnia 1932 r. (nr 98).

² Prof. Dr Grollmus, *Die Goldmünzenfund von Alteiche*, Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen, Jg. 7, 1 Januar 1933, Nr. 3, ss. 41–42. Skarb został ujęty w katalogu Stanisławy Kubiak. Por. S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998, s. 462. Uwzględniając doniesienia prasowe należy odrzucić założenie autorki jakoby skarb został odkryty jesienią 1932 r.

³ *In der Fürstl. Reußschen Forst bei Deutsch-Eylau ist vor einiger Zeit ein sehr interessanter, wertvoller Münzenfund gemacht worden. Ein Waldarbeiter förderte bei Kulturarbeiten im Revier der Oberförsterei Alteiche aus dem sandigen Waldboden 19 vorzüglich erhaltene mittelalterliche Goldmünzen schönster Prägung zutage. Es handelt sich um 15 Nobel und 3 halbe Nobel des englischen Königs Eduard III (1327–1377) und einen franc á cheval des französischen Königs Johann II des Guten (1350–1364).*

In unsere Gegend sind die Münzen, wie anzunehmen ist, durch englische Kreuzfahrer gekommen, die sich, wie Edle aus aller Herren Länder, an den Kriegsfahrten des Deutschen Ordens beteiligten. Die Stücke sind anschei-

Noble⁴ Edwarda III stanowiące trzon skarbu, to zgodnie z relacją Maxa Grollmusa monety o średnicy ok. 30 mm, ważące ok. 8 g⁵ (Fot. 1). Z niepozbawionego błędów opisu typologicznego Grollmusa możemy wywnioskować, że spośród 15 nobli Edwarda III w depozycie znajdowały się co najmniej dwa ich rodzaje⁶. Wizerunek na awersie w przypadku wszystkich tego typu monet zawiera frontalne przedstawienie króla stojącego na statku (holku). Król przytrzymuje miecz i tarczę, z kolei na tarczy widnieją znaki heraldyczne podzielone na cztery pola, dwa z nich zajmują po 3 lamparty, na dwóch kolejnych znajdują się po trzy lilie (co odnosi się do królestwa Anglii i roszczeń Edwarda III do korony francuskiej). Wizerunek okrętu najprawdopodobniej nawiązywał do morskiego zwycięstwa Anglików nad Francuzami pod Sluys w 1340 r. W sprawozdaniu z 1933 r., cytując napisy z legend otokowych na awersie Grollmus popełnił błędy, których korekta pozwala jednak na wyróżnienie kilku typów nobli. Wg Grollmusa pierwsza wersja napisu wyglądała następująco: EDWARD:DEI:GRA:REX:ANGLIE:ET:FRANC:. Niestety kłóci się to ze współczesną wiedzą typologiczną. Zapewne pierwszy rodzaj nobli Edwarda III nosił nieco inną legendę otokową na awersie. Mogły to być datowane na lata 1351-1361 przedtraktatowe⁷ noble typu Seaby 1486 lub 1490, których legenda otokowa przedstawia się następująco: EDWARD:DEI:GRA:REX:ANGL:ET:FRANC:D:HYB (*Edward z Bożej łaski król Anglii i Francji, władca Irlandii*). W przypadku

nend verloren worden. Sie lange offen und lose dicht bei einander in einer Tiefe von etwa 30 cm; Regen, Schmelzwasser und Wind mögen im Laufe der Jahrhunderte die Sandschicht darüber gebreitet haben. Ein lederner Beutel, in dem die Münzen seiner zeitenthalten sein mochten, hat sich im Laufe der Jahrhunderte restlos aufgelöst. Ibidem, ss. 41–42.

⁴ Od francuskiego noble – szlachetny.

⁵ Noble Edwarda III miały trzy kolejne standardy wagowe: 1344–136,7 grena, 1346–128,6 grena i 1351 – 120 grenów; grentroy = 0,0648 g. Por. J.J. North, *English Hammered Coinage*, vol. 2, *Edward I to Charles II, 1272-1662*, wyd. 3, London 1991, s. 212. Waga 8 g podana przez Grollmusa po przeliczeniu wynosi 123,45 grena i mieści się w przedziale pomiędzy standardem 1346 – 128,6 grena, a standardem 1351 – 120 grenów. Warto również dodać, że angielskie noble wybijano ze złota wysokiej próby. Oficjalny standard złota angielskiego to 23 karaty, 3½ grena (co odpowiada próbie 995). Ibidem, s. 212.

⁶ *Die Nobel: Durchmesser 30 mm, Gewicht etwa 8 g. Vorderseite: Auf allen Stücken mitten aus einem Schiff stehend der gefronte König mit gezogenem Schwert und Schild, der das quadrierte Wappen trägt (Leoparden und Lilien, kreuzweis gestellt). Die Umschrift ist, wie aus sämtlichen Münzen, in gotischen Majuskeln abgefaßt. Sie lautet aus der Mehrzahl der Stücke: EDWARD:DEI:GRA:REX:ANGLIE:ET:FRANC:. Auf einigen anderen Stücken bedient sich der König des aquitanischen Herrschertitels, den er seit 1360 ein Jahrzehnt lang führte, aus einem Stück dann beider Titel in der Form: EDWARD:DEI:GRA:REX:ANGLIE:ET:FRANC:DNS:HYB:ET:AQIT:. Rückseite: In einem Achtpaß ein reich verziertes griechisches Kreuz, dessen vier Balken in Lilien auslaufen, zwischen den einzelnen Balken je eine Krone mit einem Leoparden darunter; in der durchbrochenen Mitte des Kreuzes ein E (=Edwardus). Die Umschrift ist besonders interessant: sie bringt auf sämtlichen Stücken die Worte des Ev. Luc. 4, 30 (in der Fassung der Vulgata): IHS:AVTEM:TRANSIENS:PER:MEDIV:ILLORVM:IBAT:. Der König wählte diese Umschrift, weil ihm Entsprechendes in der Seeschlacht bei Sluys (an der niederländischen Küste) im Jahr 1340 gelungen war bei Beginn jenes mehr als 100 jährigen Krieges, der infolge der Erbansprüche Eduards III auf den französischen Thron entbrannt war; der englische König brach damals mit seinen Schiffen unbehindert durch die starte französische Flotte durch und errang den Sieg. Ibidem, s. 42.*

⁷ Określenia przedtraktatowe, traktatowe i potraktatowe odnoszą się do sytuacji politycznej, dla której istotne znaczenia miał traktat w Bretigny z 1360 r. Regulował on prawnie sytuację powstałą w pierwszej fazie wojny stuletniej. Tytułatura Edwarda III występująca na noblach jest odzwierciedleniem ówczesnych stosunków angielsko-francuskich i stanowi doskonałe źródło do datowania poszczególnych egzemplarzy nobli.

Fot. 1. Nobel traktatowy Edwarda III (1361–1369). Kolekcja Louisa Eliasberga. Egzemplarz pozyskany z kolekcji Johna H. Clappa w 1942 r. Za: <http://www.coinpeople.com/index.php/topic/13747-edward-iii-noble-1361-1369/>

IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

pozostałych nobli Edward miał tytułować się władcą Akwitanii, przy czym na jednym egzemplarzu król miał nosić tytuł zarówno władcy Francji jak i Akwitanii. Wg Grollmusa legenda otokowa wyglądała na nim następująco: EDWARD:DEI:GRA:REX:ANGLIE:ET:FRANC:DNS:HYB:ET:AQIT: (*Edward z Bożej łaski król Anglii i Francji, władca Irlandii i Akwitanii*). Stosowanie tytułatury władcy Akwitanii z pominięciem Francji odpowiada noblom traktatowym wybijanym w latach 1361–1369. Z kolei łączenie tytułatury władcy Francji i Akwitanii odpowiada noblom potraktatowym wybijanym po 1369 r. Ostatnie słowo na noblu potraktatowym mogło zostać zapisane w następujących wersjach: AQ, AQT, AQVT, AQVIT, w dodatku ostatnia litera mogła być oddzielona⁸. Pomimo pewnych deformacji w cytowanej legendzie otokowej, wspomniana moneta najprawdopodobniej należała do grupy I wg Lawrence’a, wbitej w 1369 r. lub na krótko po tej dacie. Legenda z awersu prezentowałaby się wówczas następująco: ED/WARD DEI G REX ANG & FRA DNS HYB & AQ/T⁹, gdzie znak & ma formę odwróconej litery Z.

Centralną część rewersu monet zajmował krzyż równoramienny w ozdobnej rozecie z rozmieszczonymi wokół elementami heraldycznymi (korony, leopardy, lilie) i inicjałem E (EDWARDVS). Szczególnie interesujący jest napis rewersowej legendy otokowej, stanowiący cytat z Ewangelii wg św. Łukasza (Łk. 4, 30): IHS:

⁸ P. Woodhead, *Herbert Schneider Collection. Part I: English Gold Coins and their Imitations 1257–1603*, London 1996 (= *Sylloge of Coins of the British Isles* 47), ss. 107, 109, 111–115.

⁹ *Ibidem*, ss. 107–109.

AVTEM:TRANSIENS:PER:MEDIV:ILLORVM:IBAT: (*Lecz Jezus przeszedł pośród nich i oddalił się*)¹⁰. Przy drobnej korekcie skrótu „IHS” na „IHC” należałoby łączyć wspomnianą legendę otokową rewersu z wybijanymi w latach 1361–1369 noblami traktatowymi (Seaby 1502, 1503, 1505).

Poza 15 noblami Edwarda III w skarbie odnotowano 3 półnoble o średnicy ok. 23 mm i wadze ok. 4 g. Według Grollmusa przedstawienia na awersach i rewersach były na nich analogiczne do opisanych wyżej nobli¹¹. Różnicę poza danymi metrycznymi stanowiła w ich przypadku legenda otokowa z rewersu, będąca cytatem z *Księgi Psalmów*: DOMINE.NE.IN.FVRORE.TVO.ARGVAS.ME (*Nie karć mnie, Panie, w Twoim gniewie i nie karz mnie w Twej zapalczywości!* Ks. Psalmów 38,2). Dostępny opis uniemożliwia precyzyjne ustalenie ich typologii. Stanisława Kubiakowa wskazuje, że półnoble ze Smolnik zostały wybite po 1346 r.¹²

Osobliwym numizmatem w zbiorze był *franc à cheval* francuskiego króla Jana II Dobrego (Fot. 2)¹³. Moneta o średnicy 29 mm i wadze ok. 4 g, zawierała w centralnej części awersu postać galopującego na koniu króla z uniesionym mieczem¹⁴. W otoku legenda: IOHANNES:DEI:GRACIA:FRANCORV:REX (*Jan z bożej łaski król Franków*). Rewers dekorował krzyż równoramienny w ozdobnej rozecie z rozmieszczonymi wokół liliami. Co niezwykle interesujące, cytowana poniżej legenda otokowa w swojej zasadniczej treści występowała na francuskich monetach aż do wybuchu Rewolucji w 1789 r.: XPC.VINCIT.XPC.REGNAT.XPC. IMPERAT (*Chrystus zwycięża, Chrystus króluje, Chrystus prowadzi*). Monetę należy datować na lata 1360–1364¹⁵.

Po analizie typologicznej przejdźmy jednak do interpretacji zjawiska jakim niewątpliwie jest odnotowany w Smolnikach skarb złotych monet. Kiedy mógł zostać ukryty? Zarejestrowane w nim monety Edwarda III należą do emisji wypuszczonych w latach 1351–1377. Kluczowa w datowaniu złotych monet Edwarda III jest występująca na nich tytulatura wynikająca z roszczeń do korony francuskiej i związanych z nimi warunków traktatu pokojowego w Bretigny (1360 r.). Noble typów Seaby 1486

¹⁰ Umieszczenie cytatu z Ewangelii św. Łukasza mogło pełnić „funkcję ochronną” przed kradzieżą i psuciem monety. Por. R. Kiernowski, *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988, s. 51.

¹¹ *Die halben Nobel: Durchmesser 23 mm, Gewicht etwa 4 g. Vorderseite: und Bild der Rückseite gleichen denen der ganzen Nobel. Auf der Rückseite: die Umschrift: DOMINE.NE.IN.FVRORE.TVO.ARGVAS.ME., Worte des Psalm 38,2. Ibidem, s. 42.*

¹² S. Kubiak, op. cit., s. 462.

¹³ *Der franc à cheval: Durchmesser 29 mm, Gewicht etwa 4 g. Vorderseite: Gekrönter König mit geschwungenem Schwert auf galoppierendem Roß. Umschrift: IOHANNES:DEI:GRACIA:FRANCORV:REX. Rückseite: Im Vierpaß griechisches Lilienkreuz, in der Mitte kleiner Vierpaß ausgespart. Die Umschrift trägt die bis zur Revolution von 1789 auf französischen Goldmünzen beibehaltenen Worte: XPC (in griechischen Lettern). VINCIT.XPC.REGNAT.XPC.IMPERAT.*

¹⁴ Nazwa monety – *franc à cheval* pochodzi od wizerunku jeźdźcy z awersu monety.

¹⁵ J. Duplessy, *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987–1793)*, 2. wyd., Paris 1999, s. 152.

Fot. 2. Franc à cheval Jana II Dobrego (1350-1364). Zbiory British Museum. Za: <http://culturalinstitute.britishmuseum.org/asset-viewer/gold-franc-à-cheval-of-john-ii-king-of-france/yAE7mshnlsdhiQ?hl=en>

i 1490 (tzw. przedtraktatowe) wybite zostały w latach 1351–1361. Król poprzez występującą na nich tytulaturę manifestował swoje roszczenia do korony francuskiej. W związku z tym, że *franc à cheval* Jana II Dobrego musiał zostać wybity do 1364 r., a określenie precyzyjnej chronologii półnoblów Edwarda III jest niemożliwe, *terminus post quem* skarbu wyznacza nobel potraktatowy grupy I wg Lawrence’a wybijany po 1369 r.¹⁶ W związku z kontynuacją wojny stuletniej zdezaktualizowaniu uległy wówczas postanowienia traktatu z Bretigny i Edward III ponownie zmanifestował swoje roszczenia do korony francuskiej. Zbiór złotych numizmatów ze Smolnik o łącznej masie ok. 136 g trafił zatem do ziemi najwcześniej w latach siedemdziesiątych XIV w. Zgodnie z relacją Grollmusa monety podczas odkrycia były rozproszone, nie stwierdzono również żadnego zabezpieczenia. Monety mogły zostać zgubione bądź zdeponowane intencjonalnie w „pojemniku” wykonanym z materiałów organicznych (np. w sakiewce lub mieszku), który uległ całkowitemu rozkładowi, a rozproszenie jest wynikiem kilkusetletnich procesów postdepozycyjnych.

Wystąpienie monet wybijanych przez angielskie mennice, po ich odkryciu w latach trzydziestych XX w., wiązano z obecnością na tych terenach angielskich krzyżowców. Wiązanie monet ze Smolnik bezpośrednio z obecnością angielskich krzyżowców jest jednak wielce ryzykowne i pozbawione możliwości weryfikacji.

Pomimo tego, że monety mogły dotrzeć w okolice Ławy w wyniku chociażby wymiany handlowej, pokrótce należy przyrzeć się samemu zjawisku obecności

¹⁶ Warto w tym miejscu zasygnalizować niższy nakład nobli potraktatowych w stosunku do starszych emisji. Lord Stewartby, *English Coins 1180–1551*, London 2009, s. 230.

wypiarckich krzyżowców w państwie zakonnym. Dzięki badaniom Wenera Paraviciniego¹⁷ wiemy, że stanowili oni stosunkowo liczną grupę gości Zakonu. Z obrazu zebranych przez tego badacza źródeł wynika, że tworzyli oni po Francuzach najliczniejszą grupę narodową rycerzy zachodnioeuropejskich (przy pominięciu gości z terenów Rzeszy). Najślawniejszym angielskim krzyżowcem odwiedzającym Prusy był niewątpliwie Henryk hrabia Derby, późniejszy król Henryk IV (1399–1413), który dwukrotnie: w latach 1390–1391¹⁸ i w roku 1392 przebywał w Prusach, uczestnicząc w wyprawach na Litwę. Koszty ostentacyjnej wyprawy z lat 1390–1391 wyniosły 4000 funtów! Częstotliwość udziału angielskiego rycerstwa w rejsach zależała od aktualnej sytuacji w wojnie stuletniej, zgody suzerena i sytuacji w kraju. Za klasyczny okres rejs uchodzi II poł. XIV w., przy wzroście popularności w latach sześćdziesiątych i dziewięćdziesiątych tego stulecia. Warto dodać, że podróż z Anglii do Prus trwała ok. 7–8 tygodni, a pierwszym miejscem zakwaterowania u niemieckich braci–rycerzy było zazwyczaj miasto portowe, z preferowanym Królewem. Wyprawa do Prus w charakterze krzyżowca była wielce ryzykowna, niekiedy kończyła się dla gościa Zakonu śmiercią. Za przykład niech posłuży postać Anthony'ego de Lucy – angielskiego lorda zmarłego w Prusach w 1368 r., z którego pochówkiem łączony jest *St Bees Man* z kościoła w St Bees w hrabstwie Kumbria. W jego przypadku analizy antropologiczne wskazują na śmierć z powodu ran odniesionych w walce¹⁹. W wyprawie litewskiej 1362 r. poległ również Geoffrey Scrope. Ciało krzyżowca złożono w katedrze w Królewcu, a jego herb przyozdobił jedno z tamtejszych okien²⁰. Okoliczności wypraw litewskich powodowały niekiedy konieczność zawierania braterstwa broni pomiędzy rycerzami angielskimi i francuskimi, co miało swoje przełożenie na późniejsze relacje wynikłe z sytuacji powstałych podczas wojny stuletniej. Bracia zakonni mogli natomiast zapoznać się z popularnym na zachodzie uzbrojeniem. W litewskich wyprawach Henryka hrabiego Derby brali np. udział sławni na całą Europę angielscy łucznicy²¹.

Obecność angielskich nobli w okolicach Ławy mogła wynikać z innego rodzaju powiązań państwa krzyżackiego z Anglią, przy czym proponowane hipotezy są równie trudne do weryfikacji jak zaprezentowana wcześniej. O charakterze

¹⁷ W. Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, Bd. 17 Beihefte der Francia (Teilbände 1–3), hrsg. v. Deutschen Historischen Institut Paris, Teilband 1/1989, s. 396.

¹⁸ P. Dobrowolski, „*Miles Christianus*” czy turysta? Uwagi o wyprawie Henryka hrabiego Derby do Prus w r. 1390–1391, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce, nr. 100: 1982, ss. 36–46; P. Dobrowolski, *Szynki, jesiorty, migdały. Wydatki na żywność na dworze Henryka hrabiego Derby u schyłku XIV wieku*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, r. 34: 1986, z. 4, ss. 601–608.

¹⁹ Ch. J. Knüsel, C.M. Batt, G. Cook, J. Montgomery, G. Müldner, A.R. Ogden, C. Palmer, B. Stern, J. Todd, A.S. Wilson, *The Identity of the St Bees Lady, Cumbria: An Osteobiographical Approach*, *Medieval Archaeology*, 2010, vol. 54, ss. 271–273, 288–292, 300–301.

²⁰ H. Świdorska, *Z dziejów stosunków angielsko-krzyżackich XIII–XV w.*, *Teki Historyczne*, 10/1959, ss. 103–116.

²¹ K. Kwiatkowski, *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230–1525*, Toruń 2016, s. 419.

owych powiązań świadczą wydarzenia z 1393 r. W 1393 r. do Gdańska dotarła licząca ok. 300 okrętów flota handlowa, której zadaniem miało być sprowadzenie do targanych głodem krajów Europy Zachodniej możliwie największej ilości zboża²². Anglicy za zboże płacili złotem, średnio 9–12 grzywien za łaszt. O skali transakcji świadczy zaangażowanie przez wielkiego mistrza Konrada von Jungingena mincymistrza Dietza Mynleina z Kolburga, któremu zlecono przebicie angielskich nobli na monety odpowiadające stopie węgierskiej. Mennica działająca pod kierunkiem Dietza Mynleina funkcjonowała w Gdańsku od 1394 r., wybijając złote dukaty o wadze 3,5 g i wartości 11 skojców²³. Decyzja wielkiego mistrza jest w pełni zrozumiała. Angielskie noble przekraczające swoją masą 8 g należały do największych monet późnośredniowiecznej Europy, nie odpowiadały jednak miejscowym warunkom monetarnym. Kolejnym niezwykle interesującym świadectwem popularności angielskich nobli w transakcjach prowadzonych przez kupców z państwa krzyżackiego jest odkrycie wraku z okolic Vejby (północne wybrzeże duńskiej wyspy Zelandii). W II poł. XIV w. zatonała tam pochodząca najprawdopodobniej z Gdańska koga (w gnieździe masztowym zalegały dwie monety, włożone tradycyjnym zwyczajem „na szczęście”, pochodzenie okrętu potwierdziły również wyniki analiz materiału konstrukcyjnego). Co istotne w pobliżu wraku odkryto 110 angielskich nobli, półnobl i ćwierćnobl będących prawdopodobnie ekwiwalentem za sprzedany towar²⁴. Aktualnie przyjmuje się, że odkryty wrak jest reliktem kogi gdańskiego kupca Christiana Rudigera. Jednostka zatonała 29 września 1377 r. O ile kraje administrowane przez braci zakonnych oferowały mieszkańcom Anglii głównie produkty rolne, w Prusach popularnością cieszyły się tamtejsze tkaniny wełniane. Zakupywano je m.in. na potrzeby korporacji. Do poł. XV w. Zakon zaopatrywał się w sukno stamfordzkie wykorzystywane do produkcji płaszczy konwentualnych²⁵.

W kontekście powyższych przykładów obecność w Smolnikach skarbu złotych monet nabiera dodatkowego wymiaru, który mógł sprowadzać się do powiązań o charakterze gospodarczym. Oczywiście nie musiały one wynikać z bezpośrednich

²² M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego*, Warszawa 1843, T. 1, s. 683; H. Fidler, *Danzig und England. Die Handelsbestrebungen der Engländer von Ende des 14 bis zum Anfang des 17 Jahrhunderts*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, Danzig 1928, Heft 68, ss. 74–75; M. Gumowski, *Mennica gdańska*, Gdańsk 1990, ss. 17–18.

²³ M. Gumowski, op. cit., ss. 17–18; E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*, Göttingen 1952, s. 244.

²⁴ N. Bonde, J. S. Jensen, *The dating of hanseatic cog find in Denmark. What coins and tree rings can reveal in maritime archeology*, w: *Essays for Ole Crumlin – Pedersen on occasions of his 60th anniversary*, Roskilde 1995, ss. 103–121. J. Litwin, *Gdańsk – średniowieczne centrum okrętownictwa i handlu morskiego nad Bałtykiem*, w: *Miedziowiec – wrak średniowiecznego statku i jego ładunek*, red. W. Ossowski, Gdańsk 2014, ss. 22, 39–40. B. Możejko, *Żegluga i handel morski Gdańska na przełomie XIV i XV wieku. Morskie i handlowe tło katastrofy miedziowca w 1408 roku*, w: *Miedziowiec*, ss. 22, 39–40.

²⁵ K. Kwiatkowski, op. cit., ss. 306, 313.

relacji. Noble stanowiły popularną walutę w transakcjach prowadzonych na terenie Flandrii, w okresie wojny stuletniej szczególnie blisko związanej politycznie i gospodarczo z koroną angielską. Jako niezwykle silny gospodarczo region zachodniej Europy, Flandria mogła przyczynić się do redystrybucji angielskiego złota. Hipotezę jakoby skarb został uformowany we Flandrii osłabia jednak zupełny brak monet niderlandzkich wybijanych wówczas wedle wzorów obecnych w depozycie monet angielskich i francuskiej. Kolejną niezwykle istotną cechą depozytu jest odnotowany w nim *franc à cheval*. Jego produkcję determinowała konieczność spłaty okupu za przebywającego w angielskiej niewoli króla Jana II Dobrego. Co istotne odkryte na terenie Anglii skarby złotych monet z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIV w. nie zawierają złotych monet francuskich. Powyższe uwagi wzmacniają hipotezę jakoby skarb ze Smolnik był wytworem pruskiego rynku monetarnego²⁶.

Pomimo krótkiego epizodu wynikającego z zaangażowania w bicie złotych dukatów Dietza Mynleina, w lokalnym systemie monetarnym państwa krzyżackiego podstawowym środkiem płatniczym była jednak moneta srebrna. W okresie kiedy zbiór angielskich numizmatów trafił w okolice Iławy, na lokalnym rynku dominowały miejscowe szelągi, półskojce, kwartniki i denary. Podobnie w sąsiednim Królestwie Polskim obowiązywał system groszowy oparty na monecie srebrnej. Tu krótka „przygoda” ze złotą monetą podjęta wypuszczeniem na rynek w 1330 r. złotego florena Władysława I Łokietka nie znalazła kontynuatora w osobie jego syna – Kazimierza Wielkiego. W poł. XIV w. złote floreny znalazły natomiast producentów w osobach książąt śląskich. Około 1345 r. zaczął je wybijać książę legnicki Wacław I, a po jego śmierci owdowiała księżna Anna. W tym samym okresie floreny wypuścił świdnicki książę Bolko II Mały.

Skarb ze Smolnik jest jedynym „angielskim” skarbem złotych monet odnotowanym w okolicach Iławy. Nie jest to jednak jedyny skarb złotych numizmatów późnośredniowiecznych odkryty w najbliższej okolicy. W latach 1991–2000 Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie udało się zgromadzić 88 złotych monet ze skarbu odkrytego w Zalewie²⁷. Na zbiór składa się 68 włoskich florenów (Florencja, lata 1252–1333); 7 florenów Guigo VIII z francuskiego Delfinatu Viennois (z lat 1319–1333); oraz 13 florenów awiniońskiego papieża Jana XXII (z lat 1316–1334). Według szacunków w skład depozytu mogło wchodzić nawet do 200 florenów. Doniesienia o kolejnym skarbie zawierającym złote numizmaty pochodzą z Pieniężna. W latach osiemdziesiątych XX w. podczas prac ziemnych odkryto w tym mieście

²⁶ M. Allen, *Mints and Money in Medieval England*, Cambridge 2012, ss. 492-496; J.D.A. Thompson, *Inventory of British Coin Hoards A.D. 600–1500*, London 1956.

²⁷ Z. Januszkiewicz, *Skarby monet w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, Olsztyn 2001, ss. 10–11.

„bardzo dużą ilość monet złotych i srebrnych”²⁸. Niestety wszystkie poza florenem Karola V (1349–1364; Francja, Delfinat Viennois) zaginęły. Cechą łączącą wymienione wyżej skarby z rozpatrywanym w niniejszym artykule jest fakt prawdopodobnego zdeponowania w XIV w.

Na zakończenie charakterystyki skarbu ze Smolnik chciałbym zwrócić uwagę na jeszcze jedno zagadnienie. Dotyczy ono miejscowego podania, w którego fabule przewija się złoty skarb ukryty w okolicach Smolnik²⁹. Miał on zostać wskazany przez zdesperowaną staruszkę, kobieta chciała bowiem uniknąć rabunku ze strony przypadkowo napotkanego cygana. Do zdarzenia doszło przy opustoszałej drodze. Po wydobyciu skarbu i odczytaniu informacji spoczywającej w zamkniętej ze złotem skrzyni, skarb zapadł się pod ziemię, a cygan, towarzysząca mu żona i dziecko, przemienili się w kruki. Odkrycie w 1931 r. smolnickiego skarbu każe nam spojrzeć w nieco inny sposób na treść podania. Być może już wcześniej okoliczni mieszkańcy natrafiali na jego elementy, a ewentualne odkrycia zapoczątkowały funkcjonowanie owej opowieści? Tego jednak prawdopodobnie nigdy się już nie dowiemy.

Po odkryciu skarbu Smolnicki przekazano na ekspertyzy do placówki muzealnej w Gdańsku (*Westpreußisches Provinzial-Museum Danzig*, od 1923 r. *Staatliches Museum für Natur und Vorgeschichte*)³⁰. Zgodnie z informacjami zebranymi przez Sławomirę Kubiak monety trafiły do zbioru ks. Reuß na zamku Oberstein³¹.

Łukasz Szczepański, *Der spätmittelalterliche Schatz von Goldmünzen aus Smolniki in der Nähe von Iława*

Zusammenfassung

Die Entdeckung des Goldmünzenschatzes fand in Smolniki (eh. *Alteiche, Kreis Rosenberg*) Anfang der 30er Jahre des 20. Jh. statt. Ein Waldarbeiter traf damals im Sandgrund des Waldes auf 19 gut erhaltene Goldmünzen. Den Schatz machten 15 Nobel und drei Halbnobel des englischen Königs Eduard III. (1327–1377) sowie ein *franc à cheval* des französischen Königs Johann II. des Guten (1350–1364) aus. In Anlehnung an die Mitteilung des Professors Grollmus aus Deutsch Eulau (ggw. Iława) setzt sich der Autor zum Ziel, die Strukturanalyse des Schatzes durchzuführen. Ein wichtiges Problem ist dabei auch die Interpretation des Phänomens des Zuflusses der englischen Goldmünzen nach Preußen. 1. Hälfte des 14. – Anfang des 15. Jh. war eine Epoche der intensiven Handelskontakte zwischen dem Ordensstaat und England. Außerdem wurden damals die Kreuzzüge immer stärker, eines der Beispiele dafür waren die durch die Ordensritter organisierten Litauenreisen. Daran nahmen die Gäste des Deutschen Ordens teil, darunter auch die englischen Kreuzritter.

Übersetz von Alina Kuzborska

²⁸ Ibidem, s. 12.

²⁹ S. Szczepański, *Szlakiem podań i legend Pojezierza Iławskiego i dorzecza Drwęcy*, Iława 2008, s. 8; G. Templin, *Sagen und Erzählungen aus dem Kreis Rosenberg*, Hanower 1991, ss. 38–39.

³⁰ Może na to wskazywać wzmianka o odkryciu zamieszczona na łamach „Weichsel-Zeitung” z dn. 28 kwietnia 1932 r. Por. archiwalia Muzeum Archeologicznym w Gdańsku, MAG, sygn. 46n/225. W podobnym tonie utrzymana jest wzmianka z „Gazety Olsztyńskiej” z dn. 28 kwietnia 1932 r. (nr 98).

³¹ S. Kubiak, op. cit., s. 462.

Łukasz Szczepański, *The late medieval treasure of gold coins from Smolniki near Ilawa*

Summary

The hoard of coins from Smolnik (formerly Alteiche, Kreis Rosenberg) was discovered in the early 1930s. A forestry worker came across the 19 well-preserved gold coins in the sandy soils of the forest. The hoard consisted of a total of 15 nobles and 3 half-nobles of the English King Edward III (1327–1377) and one franc á cheval of the French King John II 'the Good' (1350–1364). Based on the work of Prof. Grollmus of Ilawa, the author aims to carry out an analysis of the structure of the hoard. It is also very important to interpret the phenomenon of the inflow of gold coins to Prussia. The second half of the XIV century until the start of the 15th century was a period of increased trade relations between the Order and England. In addition, there is an increase in crusading, which includes the Teutonic Order's campaigns into Lithuania. Guests of the Order participated in these, including English crusaders.

Translated by *Aleksander Pluskowski*

Mgr Łukasz Szczepański
Muzeum w Ostródzie
lukasz.szczepanski@op.pl

Opracowania

Allen Martin
2012 *Mints and Money in Medieval England*, Cambridge.

Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz

1843 *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego*, T. 1, Warszawa.

Bonde Niels, Jensen Jørgen Steen

1995 *The dating of hanseatic cog find in Denmark. What coins and tree rings can reveal in maritime archeology, w: Essays for Ole Crumlin – Pedersen on occasions of his 60th anniversary*, Roskilde, ss. 103–121.

Dobrowolski Paweł

1982 „Miles Christianus” czy turysta? Uwagi o wyprawie Henryka hrabiego Derby do Prus w r. 1390–1391, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce, nr. 100, ss. 36–46.

1986 *Szynki, jesiotry, migdały. Wydatki na żywność na dworze Henryka hrabiego Derby u schyłku XIV wieku*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, r. 34, z. 4, ss. 601–608.

Duplessy Jean

1999 *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987–1793)*, 2. wyd., Paris.

Fidler Hans

1928 *Danzig und England. Die Handelsbestrebungen der Engländer von Ende des 14 bis zum Anfang des 17 Jahrhunderts*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, H. 68, ss. 61–125.

Grollmus Max

1933 *Die Goldmünzenfund von Alteiche*, Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen, Jg. 7, 1 Januar 1933, Nr. 3, ss. 41–42.

Gumowski Marian

1990 *Mennica gdańska*, Gdańsk.

Januszkiewicz Zofia

2001 *Skarby monet w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, Olsztyn.

Kiersnowski Ryszard

1988 *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa.

Kubiak Stanisława

1998 *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań.

Kwiatkowski Krzysztof

2016 *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230–1525*, Toruń.

Litwin Jerzy

2014 *Gdańsk – średniowieczne centrum okrętownictwa i handlu morskiego nad Bałtykiem*, w: *Miedziowiec – wrak średniowiecznego statku i jego ładunek*, red. W. Ossowski, Gdańsk, ss. 15–56.

Możejko Beata

2014 *Żegluga i handel morski Gdańska na przełomie XIV i XV wieku. Morskie i handlowe tło katastrofy miedziowca w 1408 roku*, w: *Miedziowiec – wrak średniowiecznego statku i jego ładunek*, red. W. Ossowski, Gdańsk, ss. 57–76.

North Jeffrey J.

1991 *English Hammered Coinage*, vol. 2, *Edward I to Charles II, 1272–1662*, wyd. 3, London.

Knüsel Christopher J., Batt Catherine M., Cook Gordon, Montgomery Janet, Müldner Gundula, Ogden Alan R., Palmer Carol, Stern Ben, Todd John, Wilson Andrew S.

2010 *The Identity of the St Bees Lady, Cumbria: An Osteobiographical Approach*, *Medieval Archaeology*, vol. 54, ss. 271–311.

Paravicini W.

1989 *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, Bd. 17 Beihefte der Francia (Teilbände 1-3), hrsg. v. Deutschen Historischen Institut Paris, Teilband 1/1989.

Stewartby Lord

2009 *English Coins 1180-1551*, London.

Szczepański Seweryn

2008 *Szlakiem podań i legend Pojezierza Iławskiego i dorzecza Drwęcy*, Iława.

Świdarska Hanna

1959 *Z dziejów stosunków angielsko-krzyżackich XII–XV w.*, *Teki Historyczne*, t. 10, ss. 103–116.

Templin Gerhard

1991 *Sagen und Erzählungen aus dem Kreis Rosenberg*, Hanower.

Thompson James David A.

1956 *Inventary of British Coin Hoards A.D. 600–1500*, London.

Waschinski Emil

1952 *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*, Göttingen.

Woodhead Peter

1996 *Herbert Schneider Collection. Part I: English Gold Coins and their Imitations 1257–1603*, London.

**INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO**